

інформацію, тобто не оприлюднену в офіційних документах, яка дозволяє поглибити розуміння драматизм воєнного лихоліття.

Анотація. Мемуарна література має велике значення для вивчення історії, оскільки містить інформацію, якої немає в інших джерелах, часто унікальну. Увага зосереджена на мемуарах учасників і очевидців подій Другої світової війни на українській території. Вони об'єднані в групи: спогади військово-політичних; мемуари учасників Движення опору; особисті записи старобійців; спогади «дітей війни». За своєю природою мемуари близькі до художньої літератури, вони краще інших джерел відображають колорит, дух епохи, героїку, настрій, а також поведінку конкретних людей. В мемуарах реалізується історичне самосвідомість особистості, що визначає їх специфіку: ретроспективний характер творчості, високий рівень суб'єктивності, виразну емоційну окраску.

Ключові слова: Мемуарна література, спогади, Друга світова війна.

Abstract. Memoir literature is important to study history because it provides information that is missing in other types of sources and it is often unique. Focuses on the memoirs of participants and eyewitnesses of the events of Second World War on Ukrainian territory. They are united in groups: the memoirs of military-political; memoirs of participants of the resistance movement; personal records of veterans; memories of "children of war". By their nature, memoirs are close to fiction literature. They are brighter than other sources reflect the flavor, the spirit of the time, their heroics, mood and behavior of specific people. In the memoirs are realized historical self-consciousness of personality, which determines their specificity: the retrospective nature of recreating reality, a high level of subjectivity, expressive and emotional.

Key words: Memoir literature, memories, The Second World War.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соколов А. К. и др. Источниковедение новейшей истории России: теория, методология, практика. М.: Высш. шк., 2004. 687 с.
2. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. 2010. № 7. С. 66–104.
3. Сиренов А. и др. Источниковедение. М.: Ютрайт, 2015. 396 с.
4. Калакура Я. та ін. Историчне джерелознавство. К.: Либідь, 2002. 488 с.
5. Денисюк М. Ю. Мемуарні твори як джерело до вивчення українського національного руху в час та після Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2009. 24 с.
6. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. Дніпро: Вид-во Дніпров. ун-ту, 2003. 336 с.
7. Кашеварова Н. Г. Документи оперативного штабу рейхслайтера Розенберга як джерело з історії.
8. Коваль М. В. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні). К., 1965. 112 с.
9. Коваль М. В. Україна в Другій світовій війні і Великій вітчизняній війні (1939–45 рр.). К.: «Альтернативи», 1999. 366 с.
10. Данилевский И. Н. и др. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории. М.: Российск. гуманит. ун-т, 1998. 702 с.

УДК 347.1

ЩОДО ПОНЯТТЯ І СКЛАДУ ЗБИТКІВ

М. П. Дончик, І. Ф. Коваль

Анотація: стаття присвячена дослідженню поняття та складу збитків в цивільному праві України. Визначено сутність поняття «збитки» з юридичної і економічної точок зору, наведено різницю між термінами «збитки» і «школа», проаналізовано склад збитків за цивільним і господарським законодавством України. Запропоновано зміни до Цивільного кодексу України шляхом уточнення поняття «збитки» і складу збитків.

Ключові слова: школа, збитки, відшкодування збитків, реальні збитки, упущена вигода

Постановка проблеми. Відшкодування збитків є одним із найбільш поширених способів захисту цивільних прав та інтересів, який за своєю сутністю, одночасно, є і мірою відповідальності. Для правильного застосування механізму відшкодування збитків важливим є дослідження теоретико-правової природи збитків та їх складових. В цивільному законодавстві України існує ряд недоліків, які стосуються категорії збитків. Зокрема, через

відсутність визначення поняття «збитки», ототожнення термінів «школа» і «збитки» у юридичній науці виникає чимало дискусій. Також існують колізії норм щодо складу збитків за цивільним і господарським законодавством.

Мета. Метою роботи є обґрунтування положень щодо уточнення поняття «збитки», складу збитків за цивільним законодавством України.

Завдання. Завданням даного наукового дослідження є розкриття сутності збитків з економічної і юридичної точок зору, розмежування термінів «збитки» і «школа», аналіз складу збитків за цивільним і господарським законодавством, формування рекомендацій щодо внесення змін до Цивільного кодексу України шляхом визначення поняття «збитки» і удосконалення наявного складу збитків.

Аналіз публікацій та досліджень. Питання сутності збитків досліджено в працях таких вчених, як Л. М. Баранова, Д. А. Красніков, Т. Є. Крисань, В. І. Новошицька, І. В. Подколзін, А. В. Янчук та ін.

Виклад результатів дослідження. Поняття «збитки» слід розглядати в юридичному і економічному значенні. Як зазначає І. В. Подколзін, дані поняття в юридичній науці не розглядаються як тотожні, але є взаємопов'язаними. «Чистими» економічними збитками автор вважає негативні наслідки у формі зменшення майнових благ як обумовлені, так і не обумовлені діяльністю фізичних чи юридичних осіб, за настання яких не наступає примусовий обов'язок третіх осіб їх відшкодувати чи компенсувати. Збитками, як юридичною категорією, дослідник вважає лише ті, які виникають внаслідок порушення в межах цивільних чи інших правовідносин, уповноважений учасник яких має право вимагати від зобов'язаної особи відшкодування таких збитків [1, с. 6].

Т. Є. Крисань також вважає, що якщо економічне розуміння збитків – це зменшення майна, то юридичне – зменшення майна в результаті протиправного порушення права [2, с. 12].

З наведених вище поглядів слідує, що економічне і юридичне поняття збитків взаємопов'язані, але мають різне навантаження. Так, економічна сутність збитків означає, що для потерпілої особи настають негативні наслідки у вигляді додаткових майнових втрат або неотриманих доходів, які мали б бути отримані за звичайних обставин. З юридичної ж точки зору збитки – це негативні для потерпілої особи наслідки в майновій сфері, які є результатом неправомірних дій іншої особи.

Аналіз норм Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) свідчить, що термін «збитки» застосовується в цьому законодавчому акті не лише в юридичному, але й в економічному значенні [3]. Наприклад, в ч. 2 ст. 140 ЦК України закріплено, що учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів; за ч. 2 ст. 152 ЦК України акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства у межах вартості акцій, що їм належать. З аналізу зазначених норм стає зрозумілим, що мова йде не про збитки як наслідок правопорушення, вчиненого учасником (акціонером), а про збитки як наслідок зменшення матеріальних благ такого учасника (акціонера).

Наступним неоднозначним аспектом у розумінні поняття «збитки» є його співвідношення з поняттям «школа». У законодавстві та теорії України не вироблено єдиного підходу до цього поняття. Розглядаючи різницю між зазначеними поняттями Д. А. Красніков зазначає, що під шкодою прийнято розуміти втрати, яких зазнала потерпіла сторона у формі знищення або пошкодження майна внаслідок протиправної поведінки іншої особи. Іншими словами, школа – це зменшення кількості майнового блага (внаслідок знищення майна втрата можливості отримати майно, яке особа неодмінно отримала б за нормального перебігу подій) або погіршення його якості (пошкодження речі, зіпсуття, приведення її у стан, у якому вона не здатна виконувати всі свої функції). Збитки – це грошова оцінка (еквівалент) заподіяної матеріальної шкоди. Таким чином, терміни «збитки» та «школа» слід вирізняти під час їх застосування [4, с. 2].

Наведена позиція розмежовує поняття «шкоди» і «збитки» за одним із критеріїв, однак слід зазначити, що шкода може виражатись не лише в майновому, але і в немайновому вигляді. Про таку особливість шкоди згадано у праці Л. М. Баранової, яка визначає шкоду в цивільному праві як будь-який утиск особистого немайнового чи майнового блага. Залежно від того, чи має шкода вартісну форму, що виражається в грошових одиницях, її поділяють на майнову й немайнову (моральну) [5, с. 2].

Наступна відмінність між зазначеними поняттям полягає у способах відшкодування. За ЦК України шкода відшкодовується в такі способи: відшкодування завданих збитків; відшкодування в натурі (передання речі того ж роду і такої ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо). Тобто збитки є одним із способів відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого; «шкода» є родовим поняттям щодо поняття «збитки» [6, с. 102–103].

А. І. Луцький зазначає, що у науці цивільного права «шкода» розглядається як наслідок неправомірної дії та невід'ємна умова цивільно-правової відповідальності, елемент об'єктивної сторони правопорушення; шкода також розглядається не лише у звуженому, суто цивілістичному (приватно-правовому) розумінні, а й у публічно-правовому значенні, якщо ця шкода заподіюється незаконними діями державних органів або включає в себе інші елементи публічно-правового характеру [7, с. 20].

З вищезазначених досліджень можна зробити висновок про те, що поняття «шкода» за своїм змістом є ширшим, ніж поняття «збитки», оскільки збитки відшкодовуються, як правило, в майнових відносинах і мають грошовий вираз. Шкода ж може виражатись як в майновому, так і в немайновому вигляді. Збитки завдаються протиправними діями саме майну, в той час як шкода може бути завдана безпосередньо особі, її здоров'ю, діловій репутації. Також шкода включає в себе такі способи відшкодування як відшкодування збитків і відшкодування в натурі (передання речі того ж роду і такої ж якості, полагодження пошкодженої речі тощо).

Як зазначає Т. Є. Крисань, в нормах, що містяться в книзі першій, третій, п'ятій ЦК України, які присвячені загальним положенням, суб'єктам цивільного права, праву власності, зобов'язальному праву і загальним положенням про договори, а також в главах розділу III, книги V про окремі види зобов'язань, йдеться, як правило, про збитки, відшкодування «збитків». І лише в декількох статтях використовується термін „шкода”. При цьому, відповідний термін, зазвичай, використовується у випадках, коли регулюються питання спричинення життю, здоров'ю або майну фізичної особи шкоди, яка повинна відшкодовуватися за правилами гл. 82 ЦК України [2, с. 12].

З огляду на підхід законодавця категорія «збитки» здебільшого вживається в Главі 51 ЦК України («Правові наслідки порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення зобов'язання»), тоді як в Главі 82 ЦК України («Відшкодування шкоди») мова йде про відшкодування саме шкоди, що свідчить про розмежування вказаних понять залежно від виду правовідносин: в договірних правовідносинах необхідно вживати поняття «збитки», а в недоговірних – «шкода». Проте такий поділ є умовним і чіткі розмежування в законодавстві відсутні. В ч.4 ст.22 ЦК України передбачено два способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого: в натурі і відшкодування збитків. Прямої заборони стягнути «збитки», а не «шкоду» в деліктних правовідносинах немає.

В цивільному законодавстві і в юридичній науці відсутнє єдине визначення збитків. В ч.2 ст. 22 ЦК України наводяться лише складові елементи збитків (реальні збитки і упущена вигода). В доктрині цивільного права поняття збитків розглядають по-різному. Зокрема, І.В. Подколзін визначає збитки як грошове вираження втрачених, додатково втрачених або недоотриманих майнових благ особою внаслідок порушення відповідного цивільного права іншою особою, зокрема, стороною договірною зобов'язання, які підлягають відшкодуванню [1, с. 6].

На думку А. В. Янчук, збитками є вартість втраченого особою матеріального блага, а також грошова сума, на яку зменшилась вартість матеріального блага внаслідок часткової

втрати ним цінності (зокрема, в разі пошкодження), або вартість відновлення матеріального блага (реальні збитки) [8, с. 8].

Т. Є. Крисань доходить висновку, що під збитками розуміються ті негативні наслідки, які наступили в майновій сфері потерпілого в результаті вчинення проти нього цивільного правопорушення, але на момент відшкодування збитків вони представляють собою грошовий вираз зазначених негативних наслідків [2, с. 6].

Л. О. Єсіпова зазначає, що під збитками у цивільному праві слід розуміти будь-яку майнову шкоду, майнові втрати особи, спричинення яких тягне виникнення встановлених законом правових наслідків [9, с. 35].

Узагальнюючи наведені поняття можна виділити такі основні ознаки збитків:

- 1) мають грошове вираження,
- 2) є результатом порушення цивільного права іншою особою,
- 3) їх змістом є негативні наслідки для потерпілої особи в майновій сфері (втрати, витрати, недоотримані майнові блага).

З наведених вище ознак збитків вбачається доцільним сформулювати таке визначення збитків в ч. 2 ст. 22 ЦК України: «Збитки – це вартісний грошовий вираз майнової шкоди, завданої особі у вигляді втрат, витрат, недоотриманих доходів, внаслідок порушення її цивільних прав та інтересів».

Наступним питанням для розкриття сутності збитків як категорії цивільного права є аналіз складу збитків.

За ч. 2 ст. 22 ЦК України склад збитків включає: а) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі; б) витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права; в) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Реальними збитками за наведеною нормою є втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі і витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Крім терміну «реальні збитки» в законодавстві України застосовується поняття «фактична шкода» (напр., ч. 3 ст. 13 Закону України «Про транспорт»). Однак сутність цих термінів полягає в тому, що це фактичні витрати, вже зроблені потерпілим.

Упущеною вигодою є доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. В цьому випадку мова йде не про реальні втрати, а про доходи, які потерпіла особа мала б реально отримати, якби її права не було порушено.

В Господарському кодексі України (далі – ГК України) використано дещо інший підхід і термінологія щодо складу збитків. Відповідно до ст. 225 ГК України до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом [10].

Отже, ЦК України використовує поняття «реальні збитки» і «упущена вигода», а ГК України перераховує фактично понесені стороною збитки (вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна та додаткові витрати) та «неодержаний прибуток (втрачена вигода)».

Відмінності між підходами ЦК і ГК України до складу збитків визначені в дослідженнях науковців. Для їх порівняння можна зробити узагальнення щодо переваг і недоліків змісту норм ЦК від норм ГК України.

Серед переваг ЦК України можна виділити такі:

1) до складу збитків включаються не тільки ті витрати, які вже понесені стороною, внаслідок порушення зобов'язання другою стороною, але і майбутні витрати. Як зазначає Л. М. Баранова, включення до складу реальних збитків витрат, які особа мусить понести в майбутньому для відновлення свого порушеного права, є новелою чинного ЦК України. Останні ж справедливо відносять до реальних збитків. Хоча витрати будуть зроблені лише в майбутньому (тобто вони ще фактично не зменшили майнової сфери особи), але їх здійснення об'єктивно необхідне для усунення негативних наслідків правопорушення [5, с. 5];

2) за ЦК України в розумінні упущеної вигоди закладено термін «доходи». За ГК України – «неодержаний прибуток (втрачена вигода)». З огляду на податкове право термін «прибуток» становить лише частину доходу [1, с. 7].

Серед недоліків ЦК України можна виокремити наступні:

1) до збитків за ЦК України відносяться втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а за ГК України, крім знищеного і пошкодженого майна виділяють втрачене майно;

2) до складу збитків відноситься вартість знищеного та пошкодженого майна, а не лише речі. На думку Л. М. Баранової, оскільки до складу майна входять не тільки окрема річ чи їх сукупність, а й майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК України), оперування саме цим терміном, як таким, що має більше змістовне навантаження, є логічнішим [5, с. 5].

Л. М. Баранова серед недоліків зазначає також а) втрати, яких зазнала особа у зв'язку з юридичною неможливістю повернення свого майна від добросовісного набувача (ст. 388 ЦК України); б) позбавлення майна в результаті злочинних дій третіх осіб, які не були встановлені [5, с. 5].

В.І. Новошицька виділяє таку характерну для господарського права відмінність: «відшкодування збитків не може бути застосовано за ухилення від зобов'язання укласти основний договір, передбачене попереднім договором, натомість сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку». Такий підхід законодавця дає змогу віднести зазначену відмінність між ЦК і ГК України до переваг ЦК України, так як потерпіла особа може відшкодувати збитки, обґрунтувавши їх заподіяння [11, с. 12].

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що поняття «збитки» розглядаються в економічному і юридичному сенсі. Економічна сутність збитків означає, що для потерпілої особи настають негативні наслідки у вигляді додаткових майнових втрат або неотриманні доходів, які мали б бути отримані за звичайних обставин. З юридичної ж точки зору збитки – це негативні для потерпілої особи наслідки в майновій сфері, які є результатом неправомірних дій іншої особи.

Щодо співвідношення поняття «школа» і «збитки» встановлено, що поняття «школа» за своїм змістом є ширшим, ніж поняття «збитки», оскільки збитки відшкодовуються, як правило, в майнових і договірних відносинах і мають грошовий вираз шкоди. Школа може виражатись як в майновому, так і в немайновому вигляді (моральна школа). Збитки завдаються протиправними діями саме майну, в той час як школа може бути завдана особі, її здоров'ю, діловій репутації. Також відшкодування шкоди включає в себе такі способи як відшкодування збитків і відшкодування в натурі.

Уточнено поняття збитків і запропоновано закріпити його в ч. 2 ст. 22 ЦК України: «Збитки – це вартісний грошовий вираз майнової шкоди, завданої особі у вигляді втрат, витрат, недоотриманих доходів, внаслідок порушення її цивільних прав та інтересів».

Встановлено, що положення про склад збитків за ЦК і ГК України мають як спільні, так і відмінні ознаки в термінології; визначено переваги і недоліки складу збитків за ЦК і ГК України.

З метою удосконалення визначення складу збитків за ЦК України пропонується викласти п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України в такій редакції: «Втрати, яких особа зазнала у зв'язку із втратою, пошкодженням або знищенням майна, а також втрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки)».

Анотація: стаття посвящена дослідженню поняття і складу збитків в громадянському праві України. Визначено сутність поняття «збитки» з юридичної та економічної точок зору, наведено відміння між поняттями «збитки» і «ущерб», проаналізовано склад збитків за громадянським та господарським законодавством України. Предложено зміни в Громадянський кодекс України шляхом уточнення поняття «збитки» і удосконалення складу збитків.

Ключові слова: збиток, збитки, відшкодування збитків, реальні збитки, упущена вигода

Abstract: the article is devoted to the study of the concept and composition of damages in civil law of Ukraine. The essence of the concept of «losses» from the legal and economic point of view is determined, the difference between the terms «losses» and «damage» is shown, the composition of damages under civil and economic legislation of Ukraine is analyzed. It is recommended to amend the Civil Code of Ukraine by clarifying the notion of «losses» and improving the existing composition of damages.

Key words: damage, losses, damages, real losses, lost profits

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.
2. Крисань Т. Є. Збитки як категорія цивільного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 21 с.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44, ст.356.
4. Красніков Д. А. Еволюція поняття «збитки» та регулювання їх відшкодувань в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. Кіровоград, 2012. Вип. 22, Ч. II. С. 1–5.
5. Баранова Л. М. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2011. С. 1–21.
6. Гринько (Русу) С. Д., Заверуха С. В. Шкода і збитки як умови цивільно-правової відповідальності: порівняльно-правовий аналіз. *Університетські наукові записки*. Хмельницький, 2012. № 4. С. 101–109.
7. Луцький А. І. Особливості класифікації шкоди та збитків за цивільним законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ, 2015. Вип. 1(7). С. 20–23.
8. Янчук А. В. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав та інтересів : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 22 с.
9. Єсіпова Л. О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода. *Часопис цивілістики*. Одеса, 2015. Вип. 18. С. 33–36.
10. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22, ст.144.
11. Новошицька В. І. Відшкодування збитків у сфері господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Вінниця, 2017. 22 с.

УДК 340.132.83:342.9

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСУДУ

О. А. Жердєв, Т. В. Михайліна

Анотація. Визначено поняття та проаналізовано призначення адміністративного розсуду. Досліджено підходи до визначення меж адміністративного розсуду. Зазначено необхідність обмеження адміністративного розсуду як складового елемента принципу верховенства права.

Ключові слова: адміністративний розсуд, межі застосування, орган публічної влади, верховенство права.

Конституція України в ч. 2 ст. 19 визначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Однак, зважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій, а також глобалізаційні процеси та темпи розвитку суспільно-політичних явищ, доволі часто невідкладного розв'язання потребують проблеми, що виходять за межі формальних